

ಜ್ಯೋತಿರಾವ್ ಫುಲೆರವರ ಜೀವನ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಂದೋಲನಗಳು ರಾಜಶೇಖರ ಮಾವಿನಮರ¹

ಪೀಠಿಕೆ

ಜ್ಯೋತಿರಾವ್ ಫುಲೆರವರು 20 ಫೆಬ್ರುವರಿ 1827ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯ ಬಡ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಅವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಜ್ಯೋತಿರಾವ್ ಆದರೆ ಅವರು ಹೂಮಾರುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ಜನರು ಅವರನ್ನು ಫುಲೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ತಂದೆ-ಗೋವಿಂದರಾವ್ ತಾಯಿ ಚಿಮ್ಮಾಬಾಯಿ, ಅವರ ಸರಳ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ, ಪರಂಪರೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಫುಲೆ ಬೆಳೆದರು. ಫುಲೆ ಒಂದು ವರ್ಷದವನಿದ್ದಾಗಲೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮರಾಠಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯ ಜನರು ಫುಲೆಯವರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮನ್ನಿಸದೆ, ಅವರ ತಂದೆಯನ್ನು ಚುಚ್ಚು ಮಾತಿನಿಂದ ಜಾತಿ ನಿಂದನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ, ಮಗನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತಾಯಿತು. ನಂತರ ಫುಲೆಗೆ ಹೂದೋಟ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಫುಲೆ ತಮ್ಮ ಹೂದೋಟದ ಕೆಲಸದ ಜೊತೆಗೆ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಓದಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡ ಒಬ್ಬ ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ವ್ಯಕ್ತಿ ಆಂಗ್ಲ ಮಿಷನರಿ ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರೆಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನು.

ಫುಲೆ, ಶಿವಾಜಿ ಮತ್ತು ಜಾರ್ಜ್ ವಾಸಿಂಗ್ಟನ್‌ರವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಓದಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಥಾಮಸ್ ಪೇನ್‌ರವರ (Rights of Man) 'ಮಾನವ ಹಕ್ಕುಗಳು' ಪುಸ್ತಕದಿಂದ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಭಾವಿತನಾದ. ಫುಲೆ ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಜಾತಿಯ ನಿಂದನೆಯನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ, ಅದರ ವಿರುದ್ಧ ಧ್ವನಿ ಎತ್ತಿದರು. ಧರ್ಮಗಳು ದೈವಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಾ ಅವು ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತವಾದವುಗಳು ಎಂದು ವೇದಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದನು.

ಫುಲೆ ಒಂದು ದಿನ ತನ್ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸ್ನೇಹಿತನ ಮದುವೆಗೆ ಹೋದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಶೂದ್ರ, ಅಂದರೆ ಜಾತಿಯಿಂದ ಕನಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಅಪಮಾನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ. ಅದರಿಂದ ಬಹಳಷ್ಟು ನೋವು ಅನುಭವಿಸಿದ ಫುಲೆ ಜಾತಿ ನಿರ್ಮೂಲನೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಒಂದೇ ಪ್ರಬಲ ಅಸ್ತ್ರವೆಂದು ತಿರ್ಮಾನ ಮಾಡಿ ಹಿಂದುಳಿದ ಅದರಲ್ಲೂ ದಲಿತರಿಗಾಗಿ, ತಾನೇ ಸ್ವಂತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅವರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮುಂದಾದನು. ಆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಿಕ್ಷಕರು ಪಾಟ ಕಲಿಸಲು ಮುಂದಾಗದಿರುವದರಿಂದ, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾವಿತ್ರಿಬಾಯಿಗೆ ಅದರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಆ ಮೂಲಕ, ಸಾವಿತ್ರಿಬಾಯಿ

¹ ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಶ್ರೀ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಕಲಾ ಹಾಗೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಚಿಡಚೇರಿ-586205.

ದೇಶದ ಮೊದಲ ಮಹಿಳಾ ಶಿಕ್ಷಕಿ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾದಳು, ಮುಂದೆ ಫುಲೆ, ದಲಿತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಏಳೆಗ್ಗಾಗಿ, ಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು, ಪತ್ರಿಕೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೋರಾಟ, ಮಾಡಿ ಜನರ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ಫುಲೆಯವರು ಗುಲಾಮಗಿರಿ, ಶಿವಾಜಿಯ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಶೇತಕಾರಿಚಾ ಅವಸುಧ ಜಾತಿಭೇದ ವಿವೇಕಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದರು.

ಭಾರತವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲಾ ಸಮಾಜಗಳಲ್ಲಿ 'ಸಮಾನತೆ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ಆದರ್ಶದಾಯಕ ಕಲ್ಪನೆ, ಅಂದು ಇಂದು ಎಂದಿಗೂ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಂತೆಯೇ ಜರ್ಮನಿಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಚಿಂತಕ ಕಾರ್ಲಮಾರ್ಕ್ಸ್ ತನ್ನ 'ದಾಸ್ ಕ್ಯಾಪಿಟಲ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 'ಉಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಇಲ್ಲದವರು' ಎಂಬ ಎರಡು ಅಸಮಾನ ವರ್ಗಗಳ ನಡುವಿನ ಹೋರಾಟವೇ ಮಾನವ ಇತಿಹಾಸವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಉದ್ಗರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಖ್ಯಾತ ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಸೊರೋಕಿನ ಕೂಡಾ, 'ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಘಟಿತ ಸಮಾಜಗಳು ಸ್ತರವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ' ಎಂದಿರವನು. ರೋಮ್ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಜಿಯನರು, ಈಜಿಪ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಗುಲಾಮರು, ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿ ಯಹೂದಿಗಳು, ಅಮೇರಿಕಾ ಮತ್ತು ಆಫ್ರಿಕಾಗಳಲ್ಲಿ ನಿಗ್ರೋಗಳು, ಪಾಕಿಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಗಳು ಶೋಷಣೆ ದೌರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರುವಂತೆ, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದಲಿತರು ಅಶ್ವಶ್ಯರು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವ ಜನರು ಶತಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಜಾತಿಯ ಸಂಕೋಲೆಗಳಿಂದ ಹಲವಾರು ಶೋಷಣೆಗಳ ಸುಳಿಗೆ ಸಿಲುಕಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದೂಗಳ ಈ ವರ್ಗದ ಜನರ ಉನ್ನತಿಗಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧ, ಮಹಾವೀರ, ಬಸವಣ್ಣ, ಅಂಬೇಡ್ಕರ, ಗಾಂಧೀಜಿ, ದಯಾನಂದ ಸರಸ್ವತಿ, ರಾಜಾರಾಮ ಮೋಹನರಾಯರು, ಮೊದಲಾದ, ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕರುಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆನಂತರ ಈ ವರ್ಗಗಳ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಸುಧಾರಿಸುವುದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತವು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಬಹಳ ಗಂಭೀರ ಸವಾಲುಗಳಲ್ಲೊಂದಾಯಿತು.

ಭಾರತದ ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲಿ 'ಪರಿಶಿಷ್ಟಜಾತಿ'ಗಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿರುವ ಹಾಗೂ ಇಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ದಲಿತರೆಂದು ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿರುವ ಜನವರ್ಗ ಸಮಾನತೆಗಾಗಿ ಶತಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಹೋರಾಟದ ಕುರಿತಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 19ನೇ ಶತಮಾನದ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಧದಲ್ಲಿ, ಜ್ಯೋತಿರಾವ ಫುಲೆ ಹಾಗೂ ಬಿ.ಆರ್.ಅಂಬೇಡ್ಕರ್‌ರವರು ಅಶ್ವಶ್ಯರ ಉನ್ನತಿಗಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ ಆರಂಭಗೊಂಡು, ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಆಂದೋಲನವೆಂದು ಇತಿಹಾಸ ನಿರ್ಮಿಸಿತು.

ಈ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ನ್ಯಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಮುಖ್ಯ ಆಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ಆಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ನೀಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷಣಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕೃತಿಗಳು, ಕರಪತ್ರಗಳು, ಮನವಿ ನೀಡಿಕೆ, ಬೀದಿ ನಾಟಕಗಳು, ಹಾಡುಗಳು, ಲಾವಣಿಗಳು ವಿವಿಧ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಘಟನೆಗಳು, ಪ್ರತಿಭಟನಾ ಸಭೆಗಳು, ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು, ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಗಳು, ರಸ್ತೆ ತಡೆ ಮಾಡುವಿಕೆ, ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕುವುದು, ತಮ್ಮ ಶೋಷಕರ ವಿರುದ್ಧ ಘೋಷಣೆ ಹಾಕುವುದು, ಮುಂತಾದ ಹತ್ತು ಹಲವು ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಬಳಕೆ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಈ ಆಂದೋಲನದ ಇತಿಹಾಸದುದ್ದಕ್ಕೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಭಾರತದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಎಲ್ಲಾ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಲಿತರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು-ಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ತೆರನಾಗಿತ್ತು. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆಯ ಆಚರಣೆಯು ಕೇರಳ, ತಮಿಳುನಾಡುಗಳಂತಹ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನಷ್ಟು

ಉಗ್ರವಾಗಿತ್ತು. ದಲಿತರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ದಲಿತತೆಯ ಕುರಿತಾದ "ದಲಿತ ಪ್ರಜ್ಞೆ" ಎಂಬುದು ಜಾಗೃತವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೇ ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಮುಂದುವರೆದಿರುವದರಿಂದ ದಲಿತರು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಹಾಗೂ ಶೋಷಣಾತ್ಮಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ 12ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದರೂ, ದಲಿತರ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಜಾತಿ, ಲಿಂಗ, ವರ್ಣಭೇದವನ್ನು ಮುರಿದು ದಲಿತರ ಜೀವನ ಸುಧಾರಣೆಗಾಗಿ, ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕ ಮೌನಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ ಜಗಜ್ಯೋತಿ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಂದ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದಲಿತ ಪರ ಆಂದೋಲನ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಏಳನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಜಾತಿಯ ಅಸಮಾನತೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಗೌತಮ ಬುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಮಾಹಾವೀರರಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಾದರೂ ಬಸವೇಶ್ವರರು ಕೈಗೊಂಡತಹ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸುಧಾರಣಾ ಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಕೈಹಾಕಿದವರಲ್ಲ. ಬಸವಣ್ಣನ ಕರ್ಮ ಭೂಮಿಯಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ, ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಕ್ಷೇತ್ರವು, ಜಾತಿ ವಿಷಮತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಂದಕಾರ ಬೆಳೆದಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಬಸವಣ್ಣನು, "ಅನುಭವಮಂಟಪ"ವೆಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರ ವೇದಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅದರ ಮೂಲಕ ಜಾತಿ, ಲಿಂಗ, ವರ್ಣ, ಕಾಯಕ, ಎಂಬ ಭೇದಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದನು ಹಾಗೂ ಅವು ಎಲ್ಲವು ಸಮಾನವಾದವುಗಳೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದನು.

ಸರಳ ಭಾಷೆಯ, ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಜನ ಜಾಗೃತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದನು. ಅಂತರ-ಜಾತಿ ವಿವಾಹವನ್ನು, ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು, ವೃತ್ತಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು, ವೃತ್ತಿ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು, ಲಿಂಗಧಾರಣೆಯ ಸರಳ ಆಚಾರಣೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. 'ವೀರಶೈವ ಮತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ' ಅದರ ಮೂಲಕ, ಸಮಾನತೆ ಆಧಾರಿತ ಸಮಾಜವನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಅವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಹರಳಯ್ಯ, ಮಾಧರ ಚನ್ನಯ್ಯ, ಡೋಹರ ಕಕ್ಕಯ್ಯ, ಅಂಬಿಗರ ಚೌಡಯ್ಯ, ಆಯ್ದಕ್ಕಿ ಲಕ್ಕಮ್ಮ, ಮೋಳಿಗೆಯ ಮಾಹಾದೇವಿ, ಮೊದಲಾದ ಶಿವಶರಣ-ಶರಣೆಯರು ಶಿವತ್ವದ ಮಹತ್ವಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿವ ಭಕ್ತರೆನಿಸಿದರು, ಆದರೆ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ, ಬಸವಣ್ಣನ, ಈ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಅರಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರದೇ, ಕಲ್ಯಾಣವು ರಕ್ತಕ್ರಾಂತಿಯ ರಣರಂಗವನ್ನಾಗಿಸುವದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅಸಹನೀಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ದಲಿತ ಚಳುವಳಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರಾವ್ ಫುಲೆರವರ ಪಾತ್ರ

ಮಹಾತ್ಮಾ ಜ್ಯೋತಿಬಾ ಫುಲೆರವರು 19ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಒಬ್ಬ ಹೆಸರಾಂತ ಚಿಂತಕ, ಮರಾಠಿ ಬರಹಗಾರ, ಜಾತಿ ವಿರೋಧಿ, ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕ. ಇವರು ಶೋಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾದ ದಲಿತರನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಪರವಾಗಿ ಧ್ವನಿ ಎತ್ತರಿಸಿ, ಅವರ ಶೋಷಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡೆದ್ದರು. ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಕೆಳಸ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದ ಶೂದ್ರರನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕಪಿಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಲು, ಧರ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ

ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಲು, ಮಾನವ ಹಕ್ಕುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಹೇಳಲು ತಾನು ಹುಟ್ಟು ಹಾಕಿದ 'ಸತ್ಯಶೋಧಕ ಸಮಾಜವು' ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಎಂದು ಫುಲೆರವರು ಘೋಷಿಸಿದರು. ಪುಲೆರವರು ತಮ್ಮ ಸತ್ಯ ಶೋಧಕ ಸಮಾಜದ ಮೂಲಕ ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಸಮ ಸಮಾಜದ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಸಮಾನತೆ, ಸ್ವತಂತ್ರ, ಮಾನವ ಘನತೆ, ಆರ್ಥಿಕ ನ್ಯಾಯ ಹಾಗೂ ಶೋಷಣೆ ರಹಿತವಾದ ಹೊಸ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಲು ಕರೆ ನೀಡಿದರು. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸಮಾಜದ ವೇದಗಳ ಪರಮೋತ್ತಮತೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವ ವಿಗ್ರಹಾರಾಧನೆಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದರು. ಚಾತುರ್ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪ್ರಭುತ್ವದಿಂದ ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತಶಾಹಿ ಶೋಷಣೆಗಳಿಂದ ಹೊರಬರಲು ಕರೆ ನೀಡಿದರು. ಇವರು ಜನ ಸಮಾನ್ಯರ ಮೂಢ ನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ವೈಚಾರಿಕತೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೆಲ್ಲವೂ 'ದೇವರ ವಾಣಿಗಳು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಶುದ್ಧ ಮೂರ್ಖತನ, ಹೀಗೆ ಧರ್ಮ, ದೇವರು, ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು, ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ನಂಬಿಸಿ ಮರುಳುಗೊಳಿಸಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಅವರ ತಪ್ಪು ಗ್ರಹಿಕೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದರ ಅನೇಕ ದಂತಕಥೆ, ಪುರಾಣಕಥೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ, ಖಂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಧರ್ಮನಾಯಕರೆನ್ನಿಕೊಂಡವರು ಧರ್ಮಬೇಧ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೇ ವಿನಃ ತಮ್ಮ ಧಾರ್ಮಿಕ ಉಪದೇಶಗಳನ್ನು ವೈಚಾರಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಲು ಎಂದಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಪಾದಿಸಿದರು. ಎಲ್ಲರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅವನತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಅಂಥ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳೇ ಹೊರತು ಬೇರೆನಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಾಪಿತ ಮತಧರ್ಮಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಪುರೋಹಿತ ವರ್ಗಗಳು ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆ ತಮ್ಮ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವುಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನು ಅವರು ಅರಿತಿದ್ದರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅವರು ಅನೇಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಮುಂದಿರಿಸಿದರು.

ದೇವರು ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮಾನವ-ಸಮಾಜವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವರು ಯಾರು? ಹಾಗೆಯೇ ಆತನು ತನಗೆ ಇಡೀ ಮಾನವ ಸಮುದಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಕಾಳಜಿ ಇದೆ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ, ವೇದಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರೆಯಲು ಕಾರಣವೇನು? ಹಾಗೂ ಈ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾರದವರ ಕಲ್ಯಾಣದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಏನು? ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು.

ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳು ದೇವರಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾವುಗಳೆನ್ನುವುದು ಬರೇ ಬೊಗಳೆ, ಅದನ್ನು ಹಾಗೆಂದು ನಂಬುವುದು ಅಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಗ್ರಹ. ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳು, ಧಾರ್ಮಿಕ ವರ್ಗಗಳು, ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳು, ಮನುಷ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದವುಗಳೇ ಹೊರತು ದೈವ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲ, ಅದನ್ನು ದೈವ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೇಳುವವರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ, ಸ್ವಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವೇದಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಹೇಳುವ ಎದೆಗಾರಿಕೆ

ತೋರಿದ ಫುಲೇಯವರನ್ನು ಆಗಿನ ಭಾರತದ ಏಕೈಕ ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಹಾಗೂ ಮಾನವತಾವಾದಿ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಫುಲೇಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥವು ಕೂಡಾ ತನ್ನದೇ ಕಾಲದ ಒಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ ಎನ್ನಲಾಗಿರುವ ಸತ್ಯಾಂಶಗಳು ಶಾಶ್ವತ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ ಎನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ, ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಲೇಖಕರ ಸ್ವಾರ್ಥ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಾಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಎಂದಿಗೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಯಾವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮಾನವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇತರರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೋ ಮತ್ತು ಯಾವುದು ಜನರನ್ನು ಅನಕ್ಷರಸ್ಥರನ್ನಾಗಿ, ಮೂಢರನ್ನಾಗಿ, ಬಡಜನರನ್ನಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಶೋಷಿಸುವುದೋ ಅದನ್ನು ಕಿತ್ತೆಸೆಯಲೇಬೇಕೆಂದು ಕರೆನೀಡಿದ ಎದೆಗಾರಿಕೆ ಫುಲೇಯವರದು, ಬರೇ ಉಪದೇಶ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಬದುಕುವ ದಾರಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು ಅಷ್ಟು ಅಲ್ಲದೇ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ, ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ದುಡಿಮೆ, ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಬಂಧಗಳನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕುವುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಫುಲೇಯವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತಿತರ ಮೇಲ್ವರ್ತಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಶೋಷಣೆಯಿಂದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಪ್ರಮುಖ ಅಸ್ತಿತ್ವಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದ ಮಹಾರರು, ಮಾಂಗರು, ರೈತಾಪಿ ಜನರ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ಹೋರಾಡಿದರು. ಅಸ್ತಿತ್ವತೆಯ ವಿರುದ್ಧದ ತಮ್ಮ ಅಭಿಯಾನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಯ ಬಾವಿ ನೀರನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿಯವರಿಗೂ ಸಮಾನ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣವೇ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದ ಫುಲೇಯವರು ಪ್ರತಿ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಶೂದ್ರರಿಗಾಗಿಯೇ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದರು, ಶೂದ್ರರು ಸುಶಿಕ್ಷಿತರಾಗಲೆಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಕಳಿಸಿದ್ದ 'ಹಂಟರ್ ಕಮಿಷನ್' ಶಿಕ್ಷಣ ಆಯೋಗಕ್ಕೆ ಮನವಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಫುಲೇಯವರು ವಿಗ್ರಹರಾಧನೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದ ನಿಜವಾದ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತೀಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆ ನೀಡಿದರು ಎನ್ನಬಹುದು.

ಬಾಹ್ಯ ವಿಧವಾ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ದುಸ್ಥಿತಿ ಹಾಗೂ ದುರವಸ್ಥೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅವರು ಮರುಗಿದರು. ಪುನರ್ವಿವಾಹವಾಗುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ವಿಧವೆಯರನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿರ್ಬಂಧಿಸಿ ಅವರ ತಲೆಗೂದಲನ್ನು ಬೋಳಿಸಿ ವಿರೂಪಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಫುಲೇಯವರು ಅಮಾನುಷ ಎಂದು ಖಂಡಿಸಿದರು. ವಿಧವಾ ಸ್ತ್ರೀಯರ ತಲೆಗೂದಲನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ನಿರಾಕರಿಸುವ ಧೈರ್ಯ ತೋರುವ ಕ್ಷೌರಿಕರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ 'ನಾಪಿತಸಂಘ' ಒಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ವಿನೂತನ ಹೆಜ್ಜೆಯಿರಿಸಿದ್ದರು. ವಿಧವೆಯರ ಬಗೆಗಿನ ತಮ್ಮ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಕೇವಲ ಸಹಾನುಭೂತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸದೆ, ಪುನರ್ವಿವಾಹದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಮೇಲ್ವರ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶೋಷಿತ ವಿಧವೆಯರಿಗಾಗಿಯೇ 1854 ರಲ್ಲಿ ಮನೆಯೊಂದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಹೆಣ್ಣು ಶಿಶುಹತ್ಯೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಅನಾಥಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಕೂಡಾ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರು.

ಅಲ್ಲದೇ ತಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ 1848-1852ರ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ 4 ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ಕೆಳಜಾತಿಗಳ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ತದನಂತರ ಅವರ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು.

1873 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 24ರಂದು ಜ್ಯೋತಿರಾವ್ ಫುಲೆಯವರು ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಗಳ ಅಸುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಕಡಿವಾಣ ಹಾಕಲು, ಕೆಳಜಾತಿಗಳನ್ನು ಶೈಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಮೇಲೆತ್ತಲು ಸತ್ಯಶೋಧಕ ಸಮಾಜ (ರಘುಜಣಧಿ ರಜಿ, ಜಜಿಇಜಡಿ ರಜಿ ಣಡಿಣಣು) ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ತಾವೇ ಅದರ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು.

ಫುಲೆಯವರು ಸತ್ಯಶೋಧಕ ಸಮಾಜದ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಸಾಧನೆ ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ದಲಿತರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ರಾಜಕೀಯ ಜಾಗೃತಿ ಮೂಡಿಸಿದುದೇ ಫುಲೆಯವರ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೇತರರಿಗೆ ಮೀಸಲಾತಿ ನೀಡಬೇಕೆಂಬ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ಒಡ್ಡಿದರು. ಈ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಶಾಹುಮಹಾರಜರು, ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾತಿ ಮನವಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು. 1923ರಲ್ಲಿ ಬಾಂಬೆ ಸರ್ಕಾರ ಅವರ ಮನವಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಕೆಳಸ್ತರದ ನೌಕರಿಗಳಿಗೆ ದಲಿತರನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೇಮಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸರ್ಕಾರ ಆಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿತು. ಈ ಆಜ್ಞೆಯ ತಾರ್ಕಿಕ ಪರಿಣಾಮವೆಂಬಂತೆ, 1924ರಲ್ಲಿ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಗೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ದೇಶದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ, ಶಾಸನಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ, ಮತ್ತಿತರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ದಲಿತರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಫುಲೆಯವರು ಸಮಾಜಕ್ಕಾಗಿ ಅದರಲ್ಲೂ ಹಿಂದೂ ಸಮಾಜದ ಕೆಳಸ್ತರದ ಮಂದಿಯ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆ ಹಾಗೂ ಅವರು ಮಾಡಿದ ಜನಸೇವೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ 1888ರಲ್ಲಿ 'ಮಹಾತ್ಮ' ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ರೈತಾಪಿ ಜನರಿಗೆ ತೋರಿದ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಹಮದನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಹುರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ, 'ಮಹಾತ್ಮ ಫುಲೆ ಕೃಷಿ ವಿದ್ಯಾಪೀಠವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಫುಲೆಯವರ ವೈಚಾರಿಕ ಪ್ರಭಾವ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸುಧಾರಣಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ಅವರ ಪತ್ನಿ ಸಾವಿತ್ರಿಬಾಯಿ ಫುಲೆ, ಸ್ತ್ರೀವಾದಿ ಪಂಡಿತ ರಮಾಬಾಯಿ, ದಲಿತ ನೇತಾರ ಸಂವಿಧಾನ ಪಿತಾಮಹ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಂಧಿವಾದಿ ಎನಿಸಿದ ಮುಕುಂದರಾವ್ ಭುಜಬಲ್ ಪಾಟೀಲ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮಂತ್ರಿಯಾದಿದ್ದ ಜಗನ್ ಭುಜಬಲ್, ತೆಲುಗು ನಟ ಚಿರಂಜೀವಿ, ಖ್ಯಾತಲೇಖಕ ಎಮ್. ಎಸ್. ಚಂದ್ರಮೋಹನ್, ಆಂಧ್ರದ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ನಾಯಕ ವಿ.ಜಿ. ಆರ್. ನರಗೋಣಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇಂದಿಗೂ ಸಹಸ್ರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಜನರು ಫುಲೆಯವರ ಆಂದೋಲನಗಳಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಗೊಂಡು ಸಾಮಾಜಿಕ ಜನಪರ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ

ಒಟ್ಟಾರೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಮಹಾತ್ಮಾ ಫುಲೆಯವರು ಜಾಗೃತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು, ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಅವರುಗಳ ಅನುಭವಿಸಿದ ನೋವು-

ಸಂಕಷ್ಟಗಳ ನಿವಾರಣೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಅವರ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ ಮಹಾನುಭಾವರೆಂದು ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಸ್ಮರಣೀಯರಾಗಿರುವರು.

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

- ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ ಸೋಸಲೆ ಎನ್. (2008). ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜ ಮತ್ತು ದಲಿತರು. ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ.
- ದಿವಾಕರ ನಾ. (2009). ವಿಮೋಚನೆಯ ಹಾದಿ ಒಂದು ಅವಲೋಕನ. ನವ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.
- ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಬಿಳಿಮಲೆ. (2005). ಬಂಡಾಯ-ದಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.
- ಶಂಕರಾವ್ ಚ.ನ. (2013). ಭಾರತದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಂದೋಲನಗಳು. ಜೈಭಾರತ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮಂಗಳೂರು.

IIMRD

J O U R N A L S